

[0718]

WAT BETSJUT ALDFRYSK HEYDENMOERT?

Oebele Vries

Zusammenfassung

Im Altfriesischen, besonders in der Urkundensprache, begegnet einige Male die Zusammensetzung heydenmoert (wörtliche Bedeutung: 'Heidenmord'). Dieses Substantiv ist in den Wörterbüchern des Altfriesischen nicht verzeichnet. In der einzigen etwas ausführlicheren Besprechung des Begriffes in der Literatur wird es gedeutet als 'Abtreibung'. An verstreuten Stellen lassen sich jedoch noch zwei andere Deutungen finden und zwar 'Kindesmord' und 'Tötung der Leibesfrucht durch Mißhandlung der Mutter'. Auch in den Wörterbüchern der Nachbarsprachen des Altfriesischen fehlt der Begriff 'Heidenmord'. Dennoch zeigen sich einige wenige Belege (auch in der Form 'heidnischer Mord') in mittelniederländischen und altnordischen Quellen. Aufgrund aller bekannten Belege im Altfriesischen, Mittelniederländischen und Altnordischen läßt sich nachweisen, daß der Begriff heydenmoert auf drie Weisen gedeutet werden kann und zwar als: 1) Tötung der Leibesfrucht durch Mißhandlung der Mutter (im Afr. und Mnl.), 2) Kindesmord (im Afr. und An.), 3) Tötung eines Menschen von einem Tier (im Mnl.). Die Deutung 'Abtreibung' konnte nicht gesichert werden, ist jedoch bei einem afr. Beleg nicht ganz auszuschließen. Der Bestandteil 'Heiden' der untersuchten Zusammensetzung kann bei den erstgenannten zwei Deutungen als 'ungetauftes Kind', bei der dritten als 'dummes, unwissendes Wesen' interpretiert werden.

Ynlieding

Yn inkelde let-âldfryske teksten komt it frijwat luguber klinkende begryp *heydenmoert* foar. Wa't de betsjutting dêrfan witte wol, wurdt út de wurdboeken en glossaria fan it Aldfrysk dy't beskikber binne, neat gewaar, want de term *heydenmoert* (yn 'klassike' foarm: *hēthenmorth*) is dêr net yn te finen. Slimmer noch wurdt it as men fêststelle moat dat it ek yn de wurdboeken fan it âldere Nederlânsk, Leech- en Heechdútsk net foarkomt. Hoewol't it om in typysk rjochts-wurd giet, helpt sels it *Deutsches Rechtswörterbuch* ús net fierder. Men krijt dan ek de yndruk dat it begryp dêr't it hjirre om giet, nettsjinsteande it feit dat it der net typysk Frysk útsjocht, bûten Fryslân net bekend west hat.

Op himsels is *heydenmoert* in trochsichtich wurd: it is in gearstalling fan *heyden* (heiden) en *moert* (moard). Mar hokker soarte fan moard wurdt der mei bedoeld? En wêrom wurdt dy sa oantsjut?

Fynplakken

It begryp *heydenmoert* komt om te begjinnen foar yn twa Aldfryske oarkonden: ien út 1479 (O I 299) en ien út 1483 (O II 118). Beide binne fan ien en deselde hân, te witten fan de (foar ús spitigergernôch nammeleaze) stedsskriuwer fan Ljouwert út dy tiid.¹ Yn it earste stik nimt in Johan Harmen zoen, dy't yn Ljouwert finzen sitten hat, de ferplichting oan om nea wer in foet yn dy stêd of yn Ljouwerteradiel te setten. Hy ferklearret ûnder mear:

Ende soe schielde ick Johan vors. fry ende quyt den alderman scheppenende reed in Liouwerd hiare borgers ende inwonneren des stedis vors. Ende deer toe Harka weelmaker ende Swanen syn wyff ende al hiare frionden hia zee wenhaftich hweer datse zee als fan des fangenships wegena ende hludis wegena fan dat heyden moert² deer ick an Swanen deen scholde haen habba deer ick om toe riucht set hab wessen (En sa jou ik, Johan foarskreaun, frij- en kwytskelling oan de âlderman, skepenen en ried yn Ljouwert, de (letterlik: har) boargers en ynweners fan de stêd foarskreaun, en boppedat Harke wielmakker en Swaan, syn frou, en al har famyljeleden, hja meie wenje wêr't se wenje, fanwegen de finzenskip en fanwegen it geroft fan de *heydenmoert* dy't ik oan Swaan dien ha soe [en] dêr't ik om foar it rjocht brocht west ha).

De twadde oarkonde is in ferklearring fan in Peter Folkert zoen, dy't meidien hat oan in kriichstocht, dêr't er ta oproppen wie troch it gerjocht fan Ljouwerteradiel. It doel fan dy aksje wie

om riucht toe forseken an een famna deer een hlwd wr geng fan een heyden moert an hir seluis kynd (om rjocht te dwaan oan in faam, oer wa't in geroft gie fan in *heydenmoert* op har eigen bern).

It folgjende fynplak is in oantekening yn de *stedstiole* (it gerjochtsregister) fan Snits út 1492 (SnR 1238), dy't ek al wer troch de stedsskriuwer (yn dit gefal de Snitser Jourik Feika zin) makke is:

bocka claes symon zin om een bwr rofft ende nacht clen Jenst syn wyff ende hya bytigen mankorum een heyden moert deer homma lyuwa zin by was

¹. Sjoch Vries, *'Naar ploeg en koestal'*, 34, 222 (noat 161).

². Sipma jout de foarm *mart*, dy't der fanwegen de *a* fertocht útsjocht. Yn it orizjineel liket op it earste each yndied in *a* te stean, mar by krekte ferliking mei de rest fan de tekst docht bliken dat der net in *a*, mar *oe* lêzen wurde moat.

(Bocka Claes Symon-soan fanwegen in buorregeroft en in buorregeroft by nacht tsjin syn frou en hja betigen inoar fan in *heydenmoert*, dêr't Homma Lyuwa-soan by wie).

Fierders komme wy it te ûndersykjen wurd noch tsjin yn in (oant no ta net útjûne) glosse yn ien fan de njoggen eksimplaren dy't bewarre bleaun binne fan de ynkunabel fan it Fryske Lânrijocht, ek wol bekend as Druk. It giet om in oanteke-ning by it 23ste Lânrijocht, dy't te finen is op f. 39^v fan it Druk-eksimplaar dat yn it besit is fan de Universiteitsbibliteek fan Utert.³ Wy lêze dêr:

fan heyden mord als een wyf onfuchten wirt (fan *heydenmoert*, as in frou mishannele [letterlik: oanfochten] wurdt).

Us earste yndruk dat it begryp *heydenmoert* allinnich yn Fryslân yn gebrûk west ha soe, hâldt by neier ûndersyk gjin stân. Ik bin it nammentlik ek tsjinkommen yn Nederlânsktalige boarnen (en wol fan bûten Fryslân) en fierders ek noch yn it Ald-noarsk. It âldste fynplak yn it Nederlânsk is yn in 'dingtaal' (skriftlike pleitrede) út likernôch 1460, dy't opnommen is yn de Kenningboeken fan de skepenbank fan Leiden. De passazje dêr't it om giet, is as folget:

alsdat Jan Woutersz. mit synen handen ende wapen Alijt, Jan van Vlieten wijf, in hoir hoeft gewont, gequetst ende anders in hoir zyde, in hoir lenden ende an hoir live mitten hilde van zynen messe geslegen, gestoken ende mishandelt heeft, dairvan dat zy van horen kinde misschienisse gehadt ende dat kint doot ter werelt gebrocht heeft (...); ende [de procureur] begeert des een vonnisse, of scepenen dat dode kint also bezien hebben, dattet hem kenlic wair, dat dat dode kint ende die heydene moirt(?) van quetsinge ende by toedoen van Jan Woutersz. handen gestorven wair....⁴

It twadde foarbyld komt út in rapport oer bestjoer en rjochtspraak yn Drinte, dat yn 1557 of 1558 útbrocht is oan steedhâlder Aremberg. It is sa goed as wis opmakke troch Mr. Gerard van Oostendorp, lid fan it heechste bestjoers- en rjochtskolleezje fan Oerisel. Under de misstannen yn sivile saken wurdt yn it rapport ûnder mear neamd:

³. UB Utrecht, J. oct. 1112 Rariora 478.

⁴. Blok, *Leidsche rechtsbronnen*, 188-189. Sjoch foar de datearring: *ibidem*, 178, 201. De betsjutting fan it fraachteken nei *die heydene moirt* is net alhiel dúdlik. Der soe mei bedoeld wêze kinne dat de útjouwer fan de tekst der net wis fan is oft de lêzing *moirt* wol goed is. Faaks is dy twivel dan in gefolch fan it feit dat er it begryp *heydenmoert* yn gjin inkeld neislachwurk weromfine koe.

Die over eenen *Heiden-moert* klaget (als toe wieten van een viervoet beest gedodet), ende tselve bewyst, heeft die handadige gebroecken hondert Olde Marck (...). Ende in fal de Clager tselve niet bewyst, wordt deselve gecondemneert.⁵

Fierders kin noch wiisd wurde op in opsomming fan skelwurden yn in út 1568 datearjend prosesstik út Haarlem:

een heyenmoortkoocker, een bloetzuijger, een calis, een dieff, een schelm, ende noch duijsent alsulcke scheldende woorden.⁶

Neffens de rjochtshistoarikus His komt it begryp *heydenmoert* (yn de foarm *heiðit morð*, dat is letterlik 'heidenske moard') ek yn it Aldnoarsk foar, mar fynplakken jout er net op.⁷ Troch de freonlike help fan dr. Björn Eithun fan it Aldnoarsk wurdboekprojekt (Gammalnorsk ordboksverk) yn Oslo kin ik hjir de attestaasjes yn dy taal meidiele. De earste is te finen yn de *Christenret* (Kristlike wet) fan it distrikt Borgarthing (begjin fjirtjinde ieu) en wol yn in paragraaf ûnder de titel "Oer it kreambêd fan de frou en de soarch foar it bern". Dêryn wurdt ûnder mear it folgjende bepaald: by it kreambêd moatte tsjinstfammen en buorfroulju oanwêzich wêze oant it bern berne en oan memme boarst lein is. Is it bern, wannear't foar de twadde kear minsken by it kreambêd komme, dea en oan de ôfdruk fan "hannen of bannen" is te sjen dat it smoard is, dan is de mem de moardster fan har eigen bern. Dat soksoarte moard 'heidenske moard' neamd wurdt en in swier delikt is, docht bliken út de dan folgjende passazje:

þui er hæiðit morð uærra en cristið at firi faret er þæss manz salo er hæiðin døyrr (Dêrom is in 'heidenske moard' slimmer as in kristliken-ien, om't de siele fan de minske dy't heidensk stjerft, ferneatige wurdt).⁸

Yn de *Christenret* fan it distrikt Eidsivathing (lyksa begjin fjirtjinde ieu) komt it begryp *heydenmoert* twaris foar. De earste kear is yn de paragraaf "Oer it kreambêd fan de frou". Dêryn wurdt meidielt dat in frou, as se in dea bern op 'e wrâld bringt, der tsjûgen by helje moat, dy't fêststelle moatte dat it bern net

⁵. Magnin, *Geschiedkundig overzicht*, dl. III/ 1, 195.

⁶. Egmond, 'Erezaken', 15.

⁷. His, *Geschiede*, 123.

⁸. *Norges gamle love*, 340 (deselde passazje, mei inkelde staveringsfarianten, nochris op s. 364 yn in paragraaf mei de titel: "Hjir begjint de kristlike paragraaf en de artikels dêrfan"). De hjir parafrasearre of oanhelle Aldnoarske passazjes binne foar my oerset troch dr. T. Hofstra (RUG, ôfdieling Aldgermanistyk), dy't ik dêr hertlik foar betankje.

"blau en bloedich" is en dat it net in bân om de hals lutsen is, mei oare wurden dat de mem it net ombrocht hat. Docht se dat net,

þa ma biscop eða armaðr kiænna henne morð hæiðit (dan kin de biskop of de boade har oankleie fanwegen 'heidenske moard').⁹

Yn in paragraaf oer it kreambêd fan de tsjinstfaam stiet likernôch itselde.¹⁰

Literatuer

De iennichste dy't oant no ta stúdzje makket hat fan de term *heydenmoert* yn it Aldfrysk, is de nearlandikus Stapelkamp. Yn in publikaasje út 1954 stelt Stapelkamp de fraach oan 'e oarder oft yn it Aldfryske taalmateriaal ek in term fûn wurde kin ta oantsjutting fan it delikt dat no bekend stiet ûnder de namme 'abortus provocatus',¹¹ dat is it mei sin deadzjen ('ôfdriuwen') fan de lichemsfrucht fan de frou.¹² Hy wiist dan op 'e earste trije fan de hjirboppe oanhelle fynplakken fan it begryp *heydenmoert*, om't er fermoedet dat dêr gefallen fan abortus provocatus mei bedoeld wurde. Yn de oarkonde út 1479, sa stelt er fêst, kin net sprake wêze fan in oar út de Aldfryske rjochtsboarnen bekend delikt, nammentlik mishanneling fan in oansteande mem mei de dea fan de lichemsfrucht as gefolch. Foar dat misdriuw bestie yn de Aldfryske rjochtstaal nammentlik al in oare oantsjutting, te witten *onbinaemd moerd*. Om't it delikt dat oan Swaan begien is, de dea fan har bern ta gefolch hân hat, bliuwt allinnich de mooglikheid oer fan 'misdadige vruchtverwijdering' oftewol abortus provocatus. Yn de oarkonde út 1483 sil it begryp *heydenmoert* dan wol deselde betsjutting ha; dêr moat de mem dan sels de frucht-ôfdriuwing te weech brocht ha. Yn it gefal út Snits kin it perfoarst nèt om mishanneling gean, om't in man en syn frou *inoar* fan *heydenmoert* betiigje. Ek dêr moat dus wer in abortus provocatus bedoeld wêze. De term *heydenmoert* is te ferklearjen as "*heidense*, d.w.z. afschuwelijke, verachtelijke misdaad, een misdrijf, dat men alleen van heidenen zou kunnen verwachten". Oant safier Stapelkamp.

In oare ferklearring fan it begryp *heydenmoert* yn de oarkonden út 1479 en 1483 wie al yn 1893 jûn troch de Ljouwerter gemeente-argivaris Singels.¹³ Neffens syn regesten fan dy beide stikken giet it om bernemoard, dat is it mei

⁹. *Ibidem*, 376.

¹⁰. *Ibidem*, 377.

¹¹. Stapelkamp, 'Nommel, njommel', 25-27.

¹². HRG, II, 1774 (s.v. 'Leibesfrucht').

¹³. Singels, *Inventaris*, regist 33; regist 46.

opsetsin deadzjen fan in bern by of fuort nei de berte troch de âlden, yn it bysûnder de mem, of fan in oerwinning troch de mem.¹⁴ Johan Harmen zoen syn misdriuw soe west ha dat er Swaan beskuldige hie fan it deameitsjen fan har eigen bern ("de aantijging van kindermoord, welke hij tegen Swaen zou hebben gericht").

Stapelkamp hat Singels syn ferklearring net kend en der allikemin weet fan hân dat it begryp *heydenmoert* ek oerlevere is yn in glosse yn it Uterter eksimplaar fan Druk. Yn syn tiid waard in útjefte fan Druk taret troch de frisist Fokkema. Hoewol't by dy syn dea yn 1967 in part fan it wurk, nammentlik de eigentlike tekstedysje, al set wie, is it net ta publikaasje kommen. Fokkema syn glossarium op Druk, dat by syn ferstjerren noch net klear wie, is oanwêzich op it Frysk Ynstitút te Grins. As betsjutting fan *heydenmord* fine wy dêryn opjûn: "het doden van een ongebooren kind". Fokkema kiest dêrmei foar in omskriuwing dêr't net allinnich abortus provocatus mei oantsjut wurde kin, mar ek mishanneling fan in oansteande mem mei de dea fan de lichemsfrucht as gefolch.

De iennichste dy't fierders omtinken oan de glosse fan Druk jûn hat, is de germanist Munske.¹⁵ Neffens him hat it begryp *heydenmoert*, sa't dat dêr brûkt wurdt, deselde betsjutting as Aldfrysk *morthkâse* en *nomelsmoerd*, nammentlik "der 'mörderische Angriff' auf eine hochschwangere Frau". De rjochtshistoarikus His, dy't de Aldfryske fynplakken fan *heydenmoert* net ken, mar wol dat yn de Leidske Kenningboeken en ek dy yn it Aldnoarsk, stelt dat begryp yn twa publikaasjes synonym mei Aldfrysk *unnamed mord*, *onbinamd mord*. As betsjutting dêrfan jout er op: "Tötung der Leibesfrucht", de iene kear noch mei de oanfolling "durch Mißhandlung der Mutter".¹⁶ Noordewier, dy't inkeld it foarbyld út Drinte ta syn foldwaan hat, wit der sa't it liket alhiel gjin ried mei. Hy freget nammentlik planút: "Wat betekent: *Heiden-moert*...?"¹⁷

Wy sjogge dat op grûn fan de literatuer net mei krektens út te meitsjen is wat ûnder *heydenmoert* ferstien wurde moat. Hast elke skriuwer neamt wer in oare betsjutting en wol: 1) abortus provocatus, 2) bernemoard en 3) it deadzjen fan de lichemsfrucht troch mishanneling fan de oansteande mem (ien auteur hâldt de earste en de tredde mooglikheid iepen troch as betsjutting op te jaan: it deadzjen fan de lichemsfrucht). By dat alles moat der rekken mei hâlden wurde dat net ien skriuwer alle hjir oanhelle fynplakken fan it begryp ken.

¹⁴. HRG, II, 736 (s.v. 'Kindestötung').

¹⁵. Munske, *Der germanische Rechtswortschatz*, 124.

¹⁶. His, *Das Strafrecht des deutschen Mittelalters*, II, 76; idem, *Geschichte*, 123.

¹⁷. Noordewier, *Nederduitsche regtsoudheden*, 299.

Eigen ferklearring

Gjin inkelde fan de yn de literatuer neamde trije betsjuttingen fan it begryp *heydenmoert* kin al yn it foar fan de hân wiisd wurde. Wol is it opfallend dat mar ien dêrfan, nammentlik it deadzjen fan de lichemsfrucht troch mishanneling fan de oansteande mem, op in delikt slacht dat yn de Aldfryske rjochtsboarnen gauris foarkomt.¹⁸ It bekendste plak is wol yn it 23ste Lânrijocht, dat wol dus sizze yn de tekst dêr't de hjirboppe oanhelle oantekening "fan heyden mord als een wyf onfuchten wirt" by stiet:

Hweer soe en wyf is oenfochten ende hio mey eenre berde is (...) ende hio alsoe fijr wrewelad se inor dae benena burch, dat dio berde bilewen se... (As in frou oanfallen is en hja is swier fan in bern (...) en hja is sadanich mishannele yn har liif dat de lichemsfrucht stoarn is...)¹⁹

Opfallend is dat yn net-Fryske boarnen út it Dútsk/Nederlânske gebiet it hjirboppe omskreaune delikt no krekt net sa faak neamd wurdt.²⁰

It begryp abortus provocatus wurdt yn rjochtsboarnen út Westerlauwersk Fryslân mar komselden melding fan makke. In mooglik fynplak is de folgjende passaaazje út it Westerlauwerske Syndrjocht:

Jef ma anne man wroeght om oennaemd moerd, dat hijt anda wiue deen hadde, soe moet hijs toluasum oenswerra, ief hi onschuldich is.

Buma en Ebel sette dat sa oer:

Wenn man einem Mann rügt wegen der Tötung einer Leibesfrucht, die er an seiner Frau verübt haben soll, so darf er sich selbzwölft davon freischwören, wenn er unschuldig ist.²¹

Buma en Ebel lizze it begryp *oennaemd moerd* sa't it liket hjirre út as abortus provocatus, om't se *anda wiue* oersetse mei "oan *syn* frou". Sjölin kiest ûndûbelsinnich foar dy ynterpretaasje. Hy set nammentlik it begjin fan de oanbelangjende passaaazje út de omwurking fan it Westerlauwerske Syndrjocht yn de Fivelinger kodeks ("Hwersama anne mon bi clagat vmbe en vne bi nomat

¹⁸. His, *Das Strafrecht der Friesen*, 264. Ferl. Hill, 'Frisian law'.

¹⁹. Buma & Ebel, *Westerlauwersches Recht I*, 166.

²⁰. His, *Das Strafrecht des deutschen Mittelalters*, II, 76-77.

²¹. Buma & Ebel, *Westerlauwersches Recht I*, 170-171.

mord...) oer mei "Wenn man jemanden wegen Abtreibung verklagt...".²² Dat mei *oennaemd moerd* hjirre abortus provocatus bedoeld wurdt en net it deadzjen fan de lichemsfrucht troch mishanneling fan de oanstearde mem, is nei myn betinken lykwols dochs net wis. As men *anda wiue*, letterlik "oan *de* frou", oerset mei "oan *syn* frou", dan is it oannimlik dat it om abortus provocatus giet. Mar is de dieder syn eigen frou wol bedoeld? My tinkt dat dat út de formulearring *anda wiue* net mei wissichheid op te meitsjen falt en dan past de oare, yn de Aldfryske rjochtsboarnen folle gongberder betsjutting hjir neffens my better.

Yn mar twa Aldfryske rjochtsboarnen fine wy ferwizingen nei abortus provocatus sûnder dat der in oare útlis mooglik is. Beide komme út Westerlauwersk Fryslân en hingje boppedat mei-inoar gear: it rjochtsboek *Jurisprudentia Frisica* (ca. 1480) en de *Excerpta legum*, de materiaalsamling fan de auteurs fan dat rjochtsboek. Under de saken dêr't de biskop absolúsje fan jaan mei, wurdt dêr ûnder mear neamd:

Dar met wolla en daeden frucht vort brenct ief deer reed ief konst to deth... (Dy't mei opsetsin in deade lichemsfrucht op 'e wrâld bringt of dêr ta oanset of dy ta stân bringt...).²³

De tredde mooglike betsjutting fan *heydenmoert* is bernemoard. Yn dit gefal giet it om in delikt dat yn rjochtsboarnen út Westerlauwersk Fryslân hielendal net iens neamd wurdt. Doch sil it yn dizze kontreien yn alle gefallen yn de fyftjinde ieu strafber west ha.²⁴ Yn it Ommelanner Lânrijocht fan 1448 komt it nammentlik wòl foar. It wurdt dan sa omskreaun:

Waer een mensche hoer selues kynt myt voersate [mei opsetsin] van den lyue dede, den salmen barnen.²⁵

Oer de praktyk fan de bestraffing fan abortus provocatus en bernemoard yn de twadde helte fan de fyftjinde en it begjin fan de sechstjinde ieu yn Westerlauwersk Fryslân is neat bekend, al least as wy de hjir te besprekken Aldfryske teksten net meirekkenje.

Wy besjogge no earst de trije fynplakken dêr't Stapelkamp him op basearret. Foar syn stelling dat it yn de oarkonde út 1479 om abortus provocatus gean moat,

²². Sjölin, *Die "Fivelgoer" Handschrift*, I, 264-265. Buma en Ebel sette yn dit gefal oer: "Wenn man einen Mann der Tötung einer Leibesfrucht anklagt..." (Buma & Ebel, *Das Fivelgoer Recht*, 59).

²³. Buma, Gerbenzon & Tragter-Schubert, *Codex Aysma*, 402 (út: *Excerpta legum*), ek 406; Hettema, *Jurisprudentia Frisica*, II, 278.

²⁴. Ferl. His, *Das Strafrecht des deutschen Mittelalters*, II, 87-88.

²⁵. Von Richthofen, *Friesische Rechtsquellen*, 323 (§32).

hat dy auteur as it der op oankomt mar ien argumint, nammentlik dat dêr net mishanneling fan in oansteande mem bedoeld wêze kin, om't dêr al in oare term foar bestiet. Dat seit lykwols neat, want foar ien en itselde begryp kin fansels bêst mear as ien term gongber wêze. Wat Stapelkamp ek net dúdlik makket, is wat Johan Harmen zoen syn rol west hat. Wie dat soms in aborteur, ien dus dy't de oansteande mem (Swaan) holpen hat om in abortus op te wekken (dy't dêr *konst to deth*)? Dat is net sa wierskynlik, want wêrom soe Johan dan in eed swarre moatten ha om gjin wraak te nimmen op Swaan en har man? En wêrom is der praat fan it *hlud* (geroft) fan in *heydenmoert*, krekt as wie dy net hielendal wis?

Nei myn betinken - en ik ferskil dêryn ek mei Singels fan miening - giet it yn dit gefal no krekt àl om it deadzjen fan de lichemsfrucht troch mishanneling fan de oansteande mem. Swaan sil in miskream hân ha en hat Johan derfan beskuldige dat er har, doe't se swier wie, mishannele hat en dat dy miskream dêr in gefolch fan west hat. Fansels is soks min te bewizen, dat dêrom is der sprake fan it *hlud* fan in *heydenmoert*. Likegoed is Johan foar it rjocht brocht en hat er finzen sitten. Hy moat no by syn frijlitting swarre dat er gjin wraak nimme sil, yn it bysûnder net op Swaan en har man, dy't der troch har beskuldiging foar soarge ha dat er yn de finzenis bedarre is (soksoarte eed stiet yn de rjochtsskiednis bekend ûnder de namme 'Hafturfehde').²⁶

Yn it gefal fan de oarkonde út 1483 docht Stapelkamp oars net as fêststelle dat de betsjutting fan it sitaat út de twadde oarkonde dúdlik wurdt yn it ljocht fan wat er yn it earste stik fûn hat. Hoewol't dat gjin sterke argumintaasje is, moatte wy tajaan dat hjirre gjin sprake wêze kin fan mishanneling fan in oansteande mem, om't it yn dizze tekst giet om in *heydenmoert* troch in mem op har eigen bern. It is lykwols net sa dat dan allinnich mar de mooglikheid fan in abortus provocatus oerbliuwt. Yn dit gefal soe it nammers hiel goed gean kinne om bernemoard troch in net-troude mem (*famna*), sa't ek Singels tinkt. Absolute wissichheid dat it yn it gefal út 1483 om bernemoard giet, jout de oarkondetekst spitigernôch net. Der is lykwols noch in oare boarne dêr't yn berjochte wurdt oer de saak dy't him yn 1483 ôfspile hat, te witten de Nederlânsktalige kronyk fan Worp fan Thabor. Wy lêze dêr:

dat Wilcke Rynya den olderman, metten recht ende raedt van Leeuuerden, opt kerckhoff [fan Stiens yn Ljouwerteradiel] te moete quam, ende benam huer een maeget, dien sy hadden gefangen, ende woldense justitie doen, om dat sy huer eygen kynt hadde voerdaen.²⁷

²⁶. De Vries, '*Jck wijbe etis...*'; Vries, 'De 'Hafturfehde'.

²⁷. Worp, *Vierde boek*, 158.

It wichtichste wat dizze tekst foar ús opsmyt, is de útdrukking "huer kynt voerdaen". Mei *verdoen* wurdt nammentlik it mei sin deadzjen bedoeld en wol yn it bysûnder - al least yn Nederlânske boarnen ("een kind, een vrucht verdoen") - fan nijberne bern,²⁸ mei oare wurden: it giet hjir om bernemoard. Wy kinne dus op grûn fan Worp fan Thabor syn meidieling fêststelle dat yn de oarkonde út 1483 mei *heydenmoert* net abortus provocatus, mar bernemoard bedoeld wurdt.

En dan it gefal út Snits. Stapelkamp hat gelyk as er seit dat it net gean kin om mishanneling fan in oanstearde mem. Dochs is it op syn minst twivelich oft wy hjirre dan mei in abortus provocatus te krijen ha. Myn beswier tsjin dy ferklearring is dat in man wol syn frou fan abortus provocatus beskuldige kin, mar dat it hiel ûnwierskynlik is dat in frou har man dêr fan betiget. Yn dit gefal moatte wy dêrom foar 't neiste wer tinke oan bernemoard, in misdriu w dêr't beide âlden har oan skuldich meitsje kinne.

De trije fynplakken yn Nederlânsktalige boarnen fan bûten Fryslân kin it folgjende fan sein wurde. De gefallen út Leiden en Drinte binne dúdlik. Yn Leiden giet it om it deadzjen fan de lichemsfrucht troch (de bewearde) mishanneling fan de oanstearde mem. Hiel nijsgjirrich is it foarbyld út Drinte, want dêr wurdt it begryp *heydenmoert* brûkt yn in betsjutting dy't wy yn it foargeande noch net tsjinkommen binne, te witten it deadzjen fan in minske troch in dier. Yn sa'n gefal wie de eigner fan it bist oansprakelik.²⁹ De misstân sil derút bestien ha dat de boete foar de eigner fierstente heech wie. It skelwurd *heydenmoortkoocker* út it Haarlemmer prosesstik jout gjin hâldfêst. Wol is dúdlik dat it wurddiel *koocker* hjirre in ôflieding wêze moat fan it tiidwurd *koken*, dat yn dizze kontekst de oerdrachtlike betsjutting "beramen, op het touw zetten, uitdenken" ha sil (ferlykje de oanhaal: "Die dese mordaet [temûke moard] wilde koken").³⁰ Mei it skelwurd sil dus bedoeld wêze: in persoan dy't in *heydenmoert* op priemmen set.

Oer de betsjutting fan it begryp 'heidenske moard' yn de hjirboppe oanhelle Aldnoarske teksten kin gjin inkeld misferstân bestean: it giet om bernemoard. Yn de tekst út Borgarthing wurdt ek meidiel wêrom't soksoarte moard 'heidensk' neamd wurdt: om't it ombrochte bern net kristlik, mar heidensk stjerdt. Dêrút wurdt tagelyk dúdlik dat Stapelkamp syn ferklearring fan it wurd *heydenmoert* te simpel is. It giet, sa kinne wy fêststelle, net om in misdied sa't men dy allinnich fan heidenen ferwachtsje soe, mar om in died dy't it 'heidensk stjerren' fan de fermoarde persoan, dat wol sizze it ferlern gean fan dy syn siele, ta gefolch hat. Dat hjir praat wurdt fan 'heidensk stjerren' hinget gear mei it feit dat dejinge dy't

²⁸. WNT, XIX, 1292. Ferl. His, *Das Strafrecht des deutschen Mittelalters*, II, 78.

²⁹. Frederiks, *Het Oud-Nederlandsch strafrecht*, 52-62; His, *Das Strafrecht der Friesen*, 44-46.

³⁰. MNW, III, 1684 (s.v. *koken*). Vgl. WNT, VII, 5072 (s.v. *koken*).

stjert, net doopt is. Yn de Aldfryske rjochtsboarnen fine wy ien foarbyld fan it brûken fan it wurd *heiden(sk)* yn dy betsjutting en wol yn de Hunsingoër boetetak-sen:

Sterf thet bern hethen, sa aget en tuede ield (Stjert it bern net-doopt, dan hat it in twatredde wearjild).³¹

Yn it *Deutsches Rechtswörterbuch* wurdt dy betsjutting fan 'heiden(sk)' net neamd, mar wy fine dêr wol in gearstalling mei *heiden* dêr't dy betsjutting yn nei foaren komt, nammentlik *Heidenkind* ('ungetauftes Kind').³² In moai foarbyld fan it brûken fan dat begryp is te finen yn it sintsje dat eartiids yn Mecklenburg troch de froedfrou útsprutsen waard as se it krekt doopte bern wer oan de mem oerjoech:

'n Heidenkind heff 'ck di nahmen, 'n Christenkind bring' ick di wedder.³³

It begryp *heydenmoert* betsjut dus: de moard op in heiden yn de sin fan net-doopt bern (dêr't net allinnich it nijberne bern, mar ek de lichemsfrucht mei bedoeld wêze kin).

Yn it gefal út Drinte, dêr't *heydenmoert* de betsjutting hat fan it deadzjen fan in minske troch in (hús-)dier, moat *heiden* in oare betsjutting ha. Dat wurd moat hjirre, dus yn kombinaasje mei it begryp dier, opfette wurde as: dom, ûnwittend wêzen. Dat kin, lykas His al sjen litten hat,³⁴ bewiisd wurde oan 'e hân fan de folgjende sitaten (de earste twa út it Ommelanner Lânrecht fan 1448, it tredde út it Aldfryske Penningskuldboek fan Iemsgoa):

Item wondet een heydenbeest enen menschen, dat weer half bote ende ghene broke...

Worde yemant ghedodet van onweten beesten, de bote sal wesen half ende ghene broke...³⁵

Hwetsa thet dumbe diar tha othere det... (Wat it domme dier it oare docht...)³⁶

Yn dit gefal slacht *heiden* dus net op 'e fermoarde persoan, mar op 'e moardner.

³¹. Buma & Ebel, *Das Hunsingoer Recht*, 88.

³². DRW, V, 566.

³³. MWB, III, 582.

³⁴. His, *Das Strafrecht der Friesen*, 44.

³⁵. Richthofen, *Friesische Rechtsquellen*, 319 (§35), 322 (§15).

³⁶. Buma & Ebel, *Das Emsiger Recht*, 162 (§49).

Der kin noch op wiisd wurde dat ek de gearstalling *heydenbeest* net opnommen is yn it *Deutsches Rechtswörterbuch*.³⁷

Konklúzje

It begryp *heydenmoert* kinne yn it Aldfrysk op syn minst twa soarten fan moard mei oantsjut wurde. De earste is it deadzjen fan de lichemsfrucht troch mishanneling fan de oanstearde mem, de twadde is bernemoard. Yn it Aldfryske materiaal komme wy ien gefal tsjin dat *heydenmoert* abortus provocatus betsjutte kinne soe, mar folle wierskynliker is dat it ek dêr om bernemoard giet. It is dus, oars as Stapelkamp, de iennichste dy't him wat yngeander mei it wurd dwaande hâlden hat, úthâldt, beslist net sa dat de gearstalling *heydenmoert* inkeld mar lêstneamde betsjutting hat. Fierders kin fêststeld wurde dat dat begryp ek bûten Fryslân bekend west hat. Yn in boarne út Hollân hat it de earste fan de hjirboppe neamde betsjuttingen, mar yn ien út Drinte wurdt it brûkt foar hiel wat oars, nammentlik it deadzjen fan in minske troch in dier. Yn twa Aldnoarske rjochtsteksten út de kristlike tiid wurdt mei 'heidenske moard' it begryp bernemoard oantsjut. Foarbylden fan de betsjutting abortus provocatus fan bûten Fryslân binne der dus net. It elemint *heiden* yn de gearstalling *heydenmoert* (of 'heidenske moard') betsjut: net-doopt bern. Allinnich yn it foarbyld út Drinte hat it in oare betsjutting, nammentlik 'dom, ûnwittend wêzen'.

Rijksuniversiteit Groningen

Frysk Ynstitút

BIBLIOGRAFY

- DRW = *Deutsches Rechtswörterbuch (Wörterbuch der älteren deutschen Rechtssprache)*, I-... Weimar, 1914-...
- HRG = *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, I-... Berlin, 1971-...
- MNDW = K. Schiller & A. Lübben, *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*, I-V. Bremen, 1875-1880.
- MNW = E. Verwijs & J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*, I-IX. 's-Gravenhage, 1885-1929.

³⁷. Mar wol yn MNDW, II, 225.

- MWB = R. Wossidlo & H. Teuchert, *Mecklenburgisches Wörterbuch*, I-... Neumünster, 1942-...
- O = P. Sipma (ed.), *Oudfriesche Oorkonden*, I-III. 's-Gravenhage, 1927-1941 (Oudfriesche taal- en rechtsbronnen 1-3).
- SnR = M. Oosterhout (ed.), *Snitser Recesboeken 1490-1517*. Assen, 1960.
- WNT = *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, I-... 's-Gravenhage-Leiden, 1882-...

- Blok, P.J. (ed.), *Leidsche rechtsbronnen uit de Middeleeuwen*. 's-Gravenhage, 1884 (Werken der Vereeniging tot Uitgave der Bronnen van het Oude Vaderlandsche Recht, Eerste Reeks, No. 6).
- Buma, W.J., & W. Ebel (ed.), *Das Emsiger Recht*. Göttingen, 1967 (Altfriesische Rechtsquellen 3).
- Buma, W.J., & W. Ebel (ed.), *Das Hunsingoer Recht*. Göttingen, 1969 (Altfriesische Rechtsquellen 4).
- Buma, W.J., & W. Ebel (ed.), *Das Fivelgoer Recht*. Göttingen, 1972 (Altfriesische Rechtsquellen 5).
- Buma, W.J., & W. Ebel (ed.), *Westerlauwersches Recht I. Jus Municipale Frisonum*. Göttingen, 1977 (Altfriesische Rechtsquellen 6).
- Buma, W.J., P. Gerbenzon & M. Tragter-Schubert (ed.), *Codex Aysma. Die altfriesischen Texte*. Assen-Maastricht, 1993.
- Egmond, F., 'Erezaken: rond een echtelijk conflict in het zestiende-eeuwse Haarlem', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 107 (1994) 3-22.
- Frederiks, K.J., *Het Oud-Nederlandsch strafrecht*, I. Haarlem, 1918.
- Hettema, M. (ed.), *Jurisprudentia Frisica, of Friesche regtkennis. Een handschrift uit de vijftiende eeuw*, I-III. Leeuwarden, 1834-1835.
- Hill, B.D., 'Frisian Law and the Foetus', *Janus*, 50 (1961-1963) 55-59.
- His, R., *Das Strafrecht der Friesen im Mittelalter*. Leipzig, 1901.
- His, R., *Das Strafrecht des deutschen Mittelalters*, I-II. Leipzig-Weimar, 1920-1935.
- His, R., *Geschichte des deutschen Strafrechts bis zur Karolina*. München-Berlin, 1928.
- Magnin, J.S., *Geschiedkundig overzicht van de besturen, die, vóór de herstelling van Nederland in 1814, elkander in Drenthe zijn opgevolgd*, I-III. Groningen, 1830-1850.
- Munske, H.H., *Der germanische Rechtswortschatz im Bereich der Missetaten. Philologische und sprachgeographische Untersuchungen. I. Die Terminologie der älteren westgermanischen Rechtsquellen*. Berlin-New York, 1973.
- Noordewier, M.J., *Nederduitsche regtsoudheden*. Utrecht, 1853.

- Norges gamle love indtil 1387. I. Norges Love ældre end Kong Magnus Haakonssöns Regjerings-Tiltrædelse i 1263.* R. Keyser & P.A. Munch ed. Christiania, 1846.
- Richthofen, K. von (ed.), *Friesische Rechtsquellen*. Berlin, 1840.
- Singels, J.C., *Inventaris van het Oud-Archief der stad Leeuwarden*. Leeuwarden, 1893.
- Sjölin, B., *Die "Fivelgoer" Handschrift. I. Einleitung und Text*. Den Haag, 1970 (Oudfriesse taal- en rechtsbronnen 12).
- Stapelkamp, Chr., 'Nommel, njommel', *It Beaken*, 16 (1954) 22-27.
- Vries, O., 'De 'Hafturfehde', in bysûndere foarm fan de 'freedeed', *Us Wurk*, 29 (1980) 95-102.
- Vries, O., 'Naar ploeg en koestal vluchtte Uw taal'. *De verdringing van het Fries als schrijftaal door het Nederlands (tot 1580)*. Ljouwert/Leeuwarden, 1993.
- Vries, K. de, 'Jck wijbe etis...'. In Snitser 'Hafturfehde' út 1515', yn: *Studia Frisica in memoriam Prof. Dr. K. Fokkema 1898-1967 scripta* (Grins, 1969) 112-116.
- Worp Tyaerda [fan Thabor], *Vierde boek der kronijken van Friesland*. Leeuwarden, 1850.